

УДК 373.3.015.31:796.011.3(045)

Мельникова Н. С.

АКТИВІЗАЦІЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ В ПРОЦЕСІ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ

У статті розглянуто шляхи активізації пізнавальної активності дітей молодшого шкільного віку в процесі фізичного виховання. Обґрунтовано систему педагогічних впливів з метою активізації пізнавальної активності дітей молодшого шкільного віку. Визначено, що активізація пізнавальної активності в шкільному віці позитивно впливає на розвиток особистості, що актуалізує проблему обґрунтування цілеспрямованої педагогічної діяльності з формування пізнавальної активності школярів. Формування пізнавальної активності дітей молодшого шкільного віку на уроках фізичної культури досягається при раціональному поєднанні засобів і методичних прийомів.

Ключові слова: фізичне виховання, пізнавальна активність, система педагогічних впливів.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

Сучасний етап розвитку українського суспільства характеризується глибокими соціально-економічними перетвореннями, коли від людини вимагаються не тільки знання і вміння, а й розвинені особистісні якості, які давали б їй змогу активно долучатися до творчої діяльності. У зв'язку з цим перед освітою постають нові завдання: школа повинна орієнтуватися на створення оптимальних умов для розвитку кожної дитини, спрямовувати свою увагу не на заучування, а на формування в учнів здібностей самостійно осмислювати навколишню дійсність.

Це передбачає перебудову процесу навчання, кінцевою метою якого має стати максимальне розкриття індивідуальних можливостей та самоактуалізація особистості кожного учня.

Зміст і методика проведення уроків фізичної культури, що традиційно склалися в системі фізичного виховання, орієнтовані переважно на розвиток рухових навичок учнів та розвиток фізичних якостей і не враховують повною мірою можливостей рухової діяльності в процесі формування пізнавальних процесів (і навпаки), творчих здібностей, що є не використаним резервом підвищення індивідуальності дітей молодшого шкільного віку.

Одним із негативних явищ системи освіти є розрив між фізичним вихованням і всіма іншими видами навчальної діяльності дітей, однак взаємозв'язок пізнавальної й рухової діяльності у процесі занять фізичними вправами є дуже важливим, він підсилює забезпечення освітнього, оздоровчого і виховного ефектів [2].

На наш погляд, підвищення освітньої спрямованості (формування пізнавального інтересу) процесу фізичного виховання дітей молодшого шкільного віку, який передбачає інтеграцію рухових, пізнавальних і творчих процесів буде сприяти розвитку гармонійно розвинутої особистості. Це актуалізує проблему пошуку дієвих шляхів розвитку мислення, уяви дітей молодшого шкільного віку та їх пізнавальної активності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі розвитку пізнавальної активності присвячені праці багатьох вчених, починаючи від античних філософів Сократа, Аристотеля. Це питання цікавило таких знамих педагогів як, Я.А. Коменський, К.Д. Ушинський, А.С. Макаренко, які вважали, що інтерес представляє найбільш важливий фактор побудови процесу навчання.

Пізнавальна самостійність учнів досліджувалася В.І. Андреевим, В.А. Сластьонінін, Т.В. Кудрявцевим, І.Я. Лернером, І.С. Якиманською; інтерес і потреби до навчання розглядалися роботі Н.Ф. Талізіної. Сучасні аспекти проблеми представлені в роботах В.І. Андреева (модель творчого розвитку особистості); А.В. Хуторського, М.О. Лазарева (евристичне навчання); І.Я. Лернера (проблемне навчання); О.І. Пометун, Л.В. Пироженко (інтерактивне навчання) та інших.

Проблеми сутності пізнавального інтересу молодших школярів та реалізація їх в освітньому процесі розкривається в роботах Ю.К. Бабанського, О.Я. Савченко та інших.

Великий вклад в розробку методологічних і теоретичних основ фізкультурно-освітньої діяльності внесли Т.Ю. Круцевич, Б.М. Шиян, В.Г. Ареф'єв, Б.К. Бальсевич та інші. Проблемам фізичного виховання дітей молодшого шкільного віку присвячені роботи О.Д. Дубогай, Н.В. Фомічової, М.Д. Кудрявцева, Н.В. Москаленко та інших, в яких наголошується на цілеспрямованому формуванні знань в процесі фізичного виховання, яке повинно здійснюватися через розвиток в учнів творчої

активності, через інтегровану діяльність (яка включає в себе і пізнання, і спілкування, і гру, і фізичну активність), через стимулювання у дітей пізнавального інтересу й пізнавальної активності.

Однак актуальним залишається пошук оптимальних умов формування і розвитку в процесі фізичного виховання пізнавальної активності дітей молодшого шкільного віку, визначення дієвих педагогічних впливів, що забезпечуватимуть пізнавальну активність зокрема і набуття необхідних компетентностей взагалі.

Метою дослідження є обґрунтування шляхів поліпшення пізнавальної активності дітей молодшого шкільного віку в процесі фізичного виховання.

Виклад основного матеріалу. Пізнавальна активність – складний феномен, який має багатокомпонентну структуру. У сучасній психології та педагогіці проблема структури пізнавальної активності є досить розробленою, проте, на сьогодні поки не існує єдиного підходу до визначення її основних компонентів.

Науковці розглядають пізнавальну активність, як: засіб і умову підвищення ефективності навчання школярів (Б.В. Сергєєва, І.А. Диденко, В.О. Сластьонін); якість діяльності учня, яка проявляється в його відношенні до процесу навчання, в прагненні до ефективного оволодіння знаннями і способами діяльності за оптимальний час, в мобілізації морально-вольових зусиль на досягнення навчально-пізнавальної мети (Г.М. Лебедев); якість особистості, яка включає прагнення особистості до пізнання, висловлює інтелектуальний отклик на процес пізнання (Г.І. Щукіна).

Пізнавальна активність у фізичному вихованні, на думку Б.А. Ашмаріна, виражається в прагненні учня до усвідомленого і якісного вирішення навчальних завдань, до розширення і поглиблення знань, в пізнанні суті виконуваних дій [1].

Таким чином, пізнавальна активність відображає певний інтерес школярів до отримання нових знань, умінь і навичок, внутрішню цілеспрямованість і постійну потребу використовувати різні способи дій до наповнення знань, розширення світогляду.

Активізація пізнавальної діяльності молодших школярів в процесі фізичного виховання не можлива без розвитку їх пізнавального інтересу (форма прояву пізнавальних потреб, що забезпечує спрямованість особистості на усвідомлення цілей діяльності і тим самим сприяє орієнтуванню, ознайомленню з новими фактами, більш повному і глибокому відображенню дійсності [8]). Як зазначає В.А. Крутецький, чим нижче інтерес, тим формальнішим є навчання, гірше його результати. Відсутність інтересу призводить до низької якості навчання, швидкого забування і, навіть, повної втрати придбаних знань, умінь і навичок [4].

Г.І. Щукіна в своїх дослідженнях обґрунтувала розвиток самого інтересу (його поглиблення і стійкості) під впливом пізнавальної активності школяра, вона виділяє два джерела в навчанні, з яких виникає пізнавальний інтерес – зміст навчального матеріалу і процес пізнавальної активності.

Аналіз наукових досліджень педагогів фізичного виховання (В.Т. Кудрявцева, Б.Б. Єгорова, О.Д. Дубогай, Н.В. Москаленко, М.А. Мілованової та інших) показав, що одні автори вказують на можливість формування пізнавальної активності за рахунок використання засобів і методів, що сприяють розвитку самостійності, інші – за рахунок використання засобів і методів, спрямованих на розвиток творчого мислення, ерудованості, допитливості. Більшість авторів для формування пізнавальної активності, виділяють такі засоби і методи, які підвищують на уроках фізичної культури емоційний інтерес і ініціативність.

Аналіз літературних джерел та наші власні спостереження дозволили нам визначити деякі шляхи активізації пізнавальної діяльності дітей молодшого шкільного віку в процесі фізичного виховання, які потребують розробки конкретного методичного забезпечення та впровадження їх в практику.

По-перше, впровадження в практику різноманітних методів навчання. Одним з важливих стимулів для розвитку пізнавальних інтересів, активізації пізнавальної активності є *проблемне навчання* – це така форма, в якій процес пізнання учнів наближається до пошукової, дослідницької діяльності. За допомогою відповідних методичних прийомів (постановка проблемних питань, висування гіпотез їх підтвердження або спростування, аналіз ситуації та інше) учитель спонукає учнів до спільних роздумів, пошуку невідомого знання [11]. Наприклад, визначення учнями деталей техніки виконання стрибка, які впливають на кінцевий результат (постановка проблемного питання).

Також для активізації пізнавальної активності застосовують інтерактивні та активні методи навчання.

Активні методи навчання – це такі методи навчання при яких діяльність учня носить продуктивний, творчий, пошуковий характер (змінюється роль учня – він не просто запам'ятовує матеріал, який викладає вчитель, а активно приймає участь в процесі навчання) [10]. Це дозволяє формувати активну особистість, яка наділена всіма необхідними навиками і якостями сучасної успішної людини. До активних методів навчання відносять: дидактичні ігри, аналіз конкретних ситуацій, вирішення проблемних задач тощо.

Наприклад, самостійне оцінювання учнем відповідності проведення підготовчої частини до вирішення поставлених задач уроку; самостійна розробка естафет із запропонованих учителем фізичних вправ.

Під час *інтерактивного навчання* учень стає суб'єктом навчання, він відчуває себе активним учасником подій і власної освіти та розвитку. Це забезпечує внутрішню мотивацію навчання, що сприяє його ефективності [10]. Особливою цінністю інтерактивного навчання є те, що учні навчаються ефективній роботі в колективі. Також, завдяки ефекту новизни та оригінальності інтерактивних методів при правильній їх організації зростає цікавість до процесу навчання. Така робота сприяє розвитку навичок спілкування, вміння висловлюватись, критичного мислення, вміння вироблення спільного рішення.

Наприклад, впровадження методу «Ланцюжок побажань» (кожен з учнів у визначеній послідовності пропонує ту чи іншу вправу для розвитку тієї чи іншої фізичної якості та пояснює її; закінчує ланцюжок побажань вчитель, котрий обирає найбільш відповідні вправи) або метод «Інтерактивного оцінювання» (учні працюють в парах по черзі оцінюючи та виконуючи вправу, аналізують та виправляють помилки, виставляють оцінки і аргументують їх, а потім міняються місцями).

А.В. Хуторський, М.О. Лазарев для активізації пізнавальної активності пропонують використовувати *евристичне* навчання. Цикл евристичної освітньої ситуації має такі елементи: мотивація діяльності → постановка проблеми → особисте розв'язування проблеми учасниками ситуації → демонстрація освітніх продуктів → їх порівняння з культурно-історичними аналогами → рефлексія результатів. Евристична освітня ситуація допускає відкрите, незакінчене вирішення головної проблеми, що стимулює учнів до пошуку можливостей інших вирішень, до розвитку на іншому рівні.

Наприклад, домашнє завдання – підібрати вправи для розвитку гнучкості, далі оцінювання власних розробок комплексів, аргументація дітей щодо вибору вправ, спілкування, доопрацювання. Важливим є стимулювання дітей до постановки питань, чим цікавіше питання, тим цікавіше відповідь, тим якісніше буде власний освітній продукт.

По-друге, включення учнів у самостійну пошукову діяльність, запровадження у навчальний процес різноманітних видів самостійної діяльності [6]. Важливою задачею фізичного виховання дітей молодшого шкільного віку є формування у них системи науково-предметних знань, умінь, навичок; навчання раціональним способом керування своєю руховою діяльністю; сприяння формуванню здатностей самостійно складати індивідуальні програми фізичного розвитку і вдосконалення [6].

На наш погляд, формування і розвиток у дітей молодшого шкільного віку дослідницьких умінь дозволить активізувати їх пізнавальну діяльність. Прикладом дослідницької діяльності учнів є ведення щоденників самоконтролю (С.Г. Напреева, Е.А. Калюжний), з їх якісним аналізом (самопочуття, змін фізичного розвитку тощо), ведення індивідуального робочого зошиту (Т.В. Лаврик).

Третім напрямком є впровадження інтегрованих уроків фізичної культури зі змістом теоретичного матеріалу, який представлений в зошитах за Н.В. Москаленко. Розробка інтегрованих уроків починається з чіткого визначення завдань: збереження та покращення фізичного стану дитини; розвиток творчих здібностей учнів; активізація мислення дітей; розвиток пізнавальних інтересів, здійснення міжпредметних зв'язків; виконання вимог державної програми щодо засвоєння теоретичного матеріалу з предмету «Фізична культура» [6]. Основним змістом інтегрованих уроків є поєднання окремих видів діяльності в ігровій формі (наприклад, театральній), різноманітних завдань – це виконання малюнків, складання та розв'язання кросвордів, відповіді на запитання, творчі завдання, фізичні вправи. Важливою складовою є те, щоб дитина ставала діяльним, зацікавленим учасником процесу оволодіння знаннями.

Четвертим напрямком є інтеграція рухової і пізнавальної активності [3]. Рухова активність пов'язана з безпосереднім виконанням фізичних вправ, а пізнавальна з проявом уваги, сприйняття, мислення, запам'ятовуванням і відтворенням. Удосконалення системи фізичного виховання дітей молодшого шкільного віку пов'язано з реалізацією взаємопов'язаних і взаємообумовлених компонентів рухової і інтелектуальної діяльності дітей. Інтелектуальна підготовка спрямована на активізацію розумової діяльності дитини, формування компонентів пізнавальної діяльності та управління процесом засвоєння знань, умінь, навичок, що забезпечує рівень володіння необхідними руховими діями, креативність мислення, здатність до самопізнання і можливостей самореалізації в змагальній діяльності та активізує їх пізнавальну активність.

У результаті аналізу науково-методичної літератури були підібрані основні засоби активізації пізнавальних процесів для забезпечення пізнавальної активності дітей молодшого шкільного віку [7].

П'ятим напрямком є стимулюванням відчуття руху не тільки опорно-руховим апаратом, а й психоемоційним станом (В.П. Губом та Я.В. Казаковим [9]).

Даний підхід включає в себе творчі ігрові завдання з проблемно-пошуковим змістом, насичення рухів виразно-символічним змістом, елементи танцювально-пластичних і довільно-сюжетних вправ під музичний супровід, різноманітні ігрові маніпуляції зі спортивним інвентарем у створенні нових рухових моторних актів, загадування і відгадування рухових загадок, ігрові тести, формулювання з дітьми ігрових правил поведінки, залучення дітей до оновлення, складання і проведення вправ, ігрових завдань та ігор, обговорення і рефлексія індивідуальної та групової діяльності.

Засоби активізації пізнавальних процесів дітей молодшого шкільного віку

Засіб	Призначення засобу
<i>Засоби розвитку психомоторики</i>	
«Точне шиккування»	«відчуття часу», покращення зорового контролю
«Дружній сплеск»	«відчуття темпу», сприяє розвитку уваги
«Рахуй час»	сприйняття часових інтервалів, сприяє розвитку уваги
«Знай свій темп»	сприяє розвитку стійкого темпу і ритму рухів
«Фігура в часі»	розвиток статичних положень тіла
«Рукогискання»	«м'язове відчуття», уміння дозувати м'язове зусилля, удосконалює «різну чутливість зусилля»
«Запуск супутника»	уміння диференціювати зусилля, удосконалює різну чутливість в управлінні рухами за часовим, просторовим, силовим параметрах
«Точний стрибок»	уміння диференціювати зусилля
«Тримай темп»	відчуття темпу
«Хто вище»	відчуття темпу, усвідомленню частоти рухів за хвилину
<i>Засоби розвитку психічних процесів</i>	
Аутогенне тренування, ігри: «Чіткий поворот» «Сліпий кіт», «Пройти лабіринт»	Уявлення
Пальчикова гімнастика, ігри: «Що за предмет?», «Хто це?», «Пройти лабіринт»	Відчуття
Ігри: «Двійнята», «Гребінець», «Фантазія»	Мислення
Ігри: «Розвідник», «Червоний, жовтий, зелений», «Заборонений рух», «Слухай сигнал», «Земля, повітря, вода», «Вартовий і розвідник», «Запам'ятай по черзі», «Вчитель», «Повторюй за мною», вікторини.	Пам'ять
Аутогенне тренування, ігри: «Совушка», «Море хвилюється»	Уява
Ігри: «Дзеркало», «Карлики і велетні», «Зверх увага», «Слухай уважно», «Заборонений рух», «День і ніч», «Виклик номерів», «Клас, Струнко! (Будь ласка)», «Земля, вода, вогонь, повітря», Вправа «Пальці».	Увага

Таким чином, пізнавальна активність молодшого школяра як психічний стан людини, що є і умовою, і супутнім фактором зміни самої діяльності, може бути представлена сукупністю психолого-педагогічних характеристик, наявність і становлення яких буде виражатися в прагненні учня до усвідомленого і якісного вирішення навчальних завдань, в розширенні і поглибленні знань, в пізнанні суті виконуваних дій. Критичне ставлення до себе, самооцінка, організованість, уважність, ерудованість, допитливість, ініціативність, емоційний інтерес і творче мислення як структурні компоненти пізнавальної активності є основою пізнавального розвитку молодшого школяра в процесі занять фізичною культурою на уроці в школі.

Висновки. 1. Визначено, що активізація пізнавальної активності в шкільному віці позитивно впливає на розвиток особистості, що актуалізує проблему обґрунтування цілеспрямованої педагогічної діяльності з формування пізнавальної активності школярів. Формування пізнавальної активності дітей молодшого шкільного віку на уроках фізичної культури досягається при раціональному поєднанні засобів і методичних прийомів.

2. Обґрунтовано систему педагогічних впливів з метою активізації пізнавальної активності дітей молодшого шкільного віку: впровадження в практику різноманітних методів навчання; включення учнів у самостійну пошукову діяльність, запровадження у навчальний процес різноманітних видів самостійної діяльності; впровадження інтегрованих уроків фізичної культури; інтеграція рухової і пізнавальної

активності; стимулюванням відчуття руху не тільки опорно-руховим апаратом, а й психоемоційним станом.

Використані джерела

1. Ашмарин Б.А. Теория и методика педагогических исследований в физическом воспитании : [пособие для студ., аспирантов и преподавателей инст-тов физ. культ.] / Б.А. Ашмарин. – М. : ФиС, 1978. – 222 с.
2. Інтеграція пізнавальної та рухової діяльності в системі навчання і виховання школярів / О.Д. Дубогай, Б.П. Пангелов, Н.О. Фролова, М.І. Горбенко. – К. : Оріяни, 2001. – 150 с.
3. Костюнина Л.И. Педагогическая концепция обеспечения согласованности двигательной и интеллектуальной деятельности в процессе спортивной подготовки: [Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора педагогических наук] / Л.И. Костюнина. – Набережные Челны, 2012. – 60 с.
4. Крутецкий В.А. Психология: Учебник для учащихся пед. училищ. – М. : Просвещение, 1980. – 352 с.
5. Лазарев М.О. Евристична освіта у професійно-творчій самореалізації майбутнього педагога / М.О. Лазарев // Педагогічна творчість, майстерність, професіоналізм у системі підготовки освітянських кадрів: здобутки, пошуки, перспективи : [колективна монографія] : до 180-річчя НПУ ім. М.П. Драгоманова, до 25-річчя каф. пед. творчості / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2015. – С. 397-427.
6. Москаленко Н.В. Фізичне виховання молодших школярів: Монографія. – Дніпропетровськ : Інновація, 2007. – 252 с.
7. Озеров В.П. Психомоторные способности человека / В.П. Озеров. – Дубна : Феникс+, 2002. – 320 с.
8. Развитие интереса к произвольной двигательной активности младших школьников в ракурсе применения импровизационно-творческих подвижных игр [Текст] : (философско-педагогический аспект) / В.П. Губ, Я.В. Казаков // Физическая культура: воспитание, образование, тренировка. – 2007. – № 6. – С. 56-58.
9. Суварова Н. Интерактивное обучение: новые подходы / Н. Суварова // Инновации в образовании. – 2001. – №5. – С. 106-107.
10. Фіцула М.М. Педагогіка : навчальний посібник [для студ. вищ. навч. зал.] / Фіцула М.М. – К. : Академія, 2000. – 542 с.
11. Хуторской А.В. Дидактическая эвристика. Теория и технология креативного обучения / А.В. Хуторской. – М. : Изд-во МГУ, 2003. – 416 с.

Melnykova N.

ACTIVATION OF COGNITIVE ACTIVITY OF PRIMARY SCHOOL CHILDREN IN PHYSICAL EDUCATION

In the article the problem of the foundation of focused educational work forming the cognitive activity of students is actualized. It is found that today the current system of physical education in school is mostly based on traditional education, where individuality is perceived through the prism of certain parameters (indicators of physical qualities, degree of possession of motor abilities and skills, theoretical knowledge) and serves as a means to achieve these functions. Theory of Physical Education pays hypertrophied attention to physical (physical) compared with the spiritual (mental) side of human activity.

The system of pedagogical influence to enhance the cognitive activity of primary school children is justified. The ways to enhance the cognitive activity of children of primary school age in physical education include: implementation in practice different teaching methods (active, interactive, heuristic, etc.); inclusion of students in independent research activities; implementation of integrated lessons of physical culture; integration of motor and cognitive activities; stimulating a sense of movement not only of the musculoskeletal system, but also psycho-emotional state.

As a result of analyzing the scientific and technical literature the basic means of activating cognitive processes of cognitive activity for children of primary school age, psychomotor development tools were selected and classified such as "Friendly surge," "Figure in time", "Precise alignment", "Count the time", "Know your pace", "Handshake", "The satellite launch", "Precise jump", "Hold fast pace", "Who is above", "Clear Turnaround", "Blind cat", "Birds", "Day and night" and others) and mental processes (attention, thinking, feeling, imagination).

It is determined that the critical attitude towards themselves, self-esteem, self-discipline, attentiveness, curiosity, emotional interest and creative thinking as structural components of cognitive activity are the basis for the cognitive development of primary school children in the process of physical education.

Key words: physical education, cognitive activity, system of pedagogical influences.

Стаття надійшла до редакції 15.03.2017 р.